

KONSTITUTSIYAVIY SUDLARNING PAYDO BO‘LISH TARIXI

Yusupov Javoxir Ilyos o‘g‘li

*O‘zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasi Mehnat va ijtimoiy munosabatlar Akdemiyasi
“Mehant sohasini boshqarish” fakulteti Yurisprudensiya yo‘nalishi 4-kurs talabasi*

Tel: +998903367064

E-mail: javayurist12@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada konstitutsiyaviy sudlarning paydo bo‘lish jarayoni, ularning nazariy va amaliy asoslari hamda rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Maqolada konstitutsiyaviy nazorat g‘oyasining ilk shakllanishi, AQShdagi “Marbury v. Madison” ishi orqali sudiyaviy nazoratning paydo bo‘lishi va Yevropadagi Kelsen modeli asosida konstitutsiyaviy sudlarning tashkil topishi ilmiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda konstitutsiyaviy sudlar institutining kengayishi hamda O‘zbekiston Respublikasida ushbu tizimning shakllanishi bosqichlari tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari konstitutsiyaviy nazoratning huquqiy davlat barpo etishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Konstitutsiyaviy sud, konstitutsiyaviy nazorat, huquqiy davlat, hokimiyatlar bo‘linishi, Kelsen modeli, “Marbury v. Madison”, O‘zbekiston Konstitutsiyaviy sudi.

Аннотация. В данной статье анализируется процесс возникновения конституционных судов, их теоретические и практические основы, а также этапы развития. В статье научно освещены первые формы идеи конституционного контроля, возникновение судебного контроля на примере дела США «Marbury v. Madison» и создание конституционных судов в Европе на основе модели Кельзена. Кроме того, рассмотрено расширение института конституционных судов после Второй мировой войны и этапы формирования данной системы в Республике Узбекистан. Результаты исследования показывают значимость конституционного контроля для формирования правового государства.

Ключевые слова: Конституционный суд, конституционный контроль, правовое государство, разделение властей, модель Кельзена, «Marbury v. Madison», Конституционный суд Узбекистана.

Annotation. This article analyzes the emergence of constitutional courts, their theoretical and practical foundations, and stages of development. The article provides a scholarly overview of the initial forms of the idea of constitutional review, the emergence of judicial review in the United States through the case of Marbury v. Madison, and the establishment of constitutional courts in Europe based on the Kelsen model. Additionally, it examines the expansion of the constitutional court institution after World War II and the stages of the formation of this system in the Republic of Uzbekistan. The research findings highlight the importance of constitutional review in establishing the rule of law.

Key words: Constitutional court, constitutional review, rule of law, separation of powers, Kelsen model, Marbury v. Madison, Constitutional Court of Uzbekistan.

KIRISH

Demokratik jamiyatning asosiy belgilaridan biri — bu konstitutsiyaning ustuvorligidir. Konstitutsiya davlat tuzilmasi, hokimiyat tarmoqlari o‘rtasidagi munosabatlar hamda inson huquq va erkinliklarini kafolatlaydi. Ushbu ustuvorlikni amalda ta‘minlash uchun konstitutsiyaviy nazorat tizimi zarur. Konstitutsiyaviy sudlar ana shu nazoratni amalga oshiruvchi eng muhim institutlardan biridir. Ularning

shakllanish tarixi davlat boshqaruvi va huquqiy tizimlarning rivojlanish bosqichlari bilan chambarchas bog'liqdir.

Konstitutsiyaviy sud bu davlatda barcha qonunlarning konstitutsiyaga muvofiq yoki muvofiq emasligini tasdiqlovchi bo'lgan yagona davlat organi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi mamlakatimiz taraqqiyoti, jamiyatimizning rivoji hamda inson huquq va erkinliklarining to'liq ro'yobga chiqarilishini ta'minlamoqda. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilangan adolatli, xalqparvar davlat barpo etish yo'lida 2023-yil yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning qabul qilinishi davlatchilik taraqqiyotining muhim tarixiy bosqichida davlat va jamiyatni yanada rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilab berdi. Xalqparvar davlat qurish maqsadida kuchli parlament, ixcham va mas'uliyatli hukumat, mustaqil va adolatli sud tizimini barpo etishga asosiy e'tibor qaratilgani bosh qonunimizning hayotimizdagi ahamiyatini yanada mustahkamlaydi. Konstitutsiyada sud hokimiyati, xususan, Konstitutsiyaviy sud faoliyatini takomillashtirish bo'yicha normalar mavjudligi huquqiy davlatga oid siyosatning uzviy davomidir.

Konstitutsiyani muhofaza etishda konstitutsiyaviy sudlov organi murakkab yazifani bajaradi. Buning uchun davlat hokimiyati tizimida konstitutsiyaviy sudlov instituti rolini oshirish, Konstitutsiyaviy sud vakolatlarini me'yorlashtirish, sud hokimiyatining umumiy yurisdiksiya sudlari va konstitutsiyaviy sudlar o'rtasidagi vakolatlarni aniq taqsimlash, ularning faoliyati samaradorligida ta'sirchan mexanizmlarini ishlab chiqish, Konstitutsiyaviy sud hujjatlarining yuridik tabiatini belgilash, eng muhimi, Konstitutsiyaviy sud qarorlari ijrosini ta'minlash masalalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Konstitutsiyaviy nazorat g'oyasi dastlab XVIII–XIX asrlarda konstitutsionizm va huquqiy davlat tamoyillarining rivojlanishi bilan yuzaga keldi. Bu g'oya davlat hokimiyatining cheklanmagan bo'lishi inson huquqlarining buzilishiga olib kelishini anglatgan.

Konstitutsiyaviy nazorat amaliy jihatdan birinchi bor **AQShda** joriy etilgan. **1803-yilda** Oliy sud tomonidan ko'rib chiqilgan "**Marbury v. Madison**" ishi tarixda burilish nuqtasi bo'ldi. Ushbu qaror bilan sud konstitutsiyaga zid bo'lgan qonunlarni haqiqiy emas deb topish vakolatiga ega ekanligi tan olindi. Bu **sudiyaviy konstitutsiyaviy nazorat modeli** sifatida huquq tarixida mustahkam o'rin egalladi.

Marbury v. Madison – 1803-yil 24-fevralda AQSh Oliy sudining Kongressning bir qonunini konstitutsiyaga zid deb e'lon qilgan huquqiy ish bo'lib, shu bilan birga sud qarori "sud nazorati" (judicial review) doktrinasini yaratgan. Sudning fikri,

Oliy sud raisi Jon Marshall tomonidan yozilgan bo'lib, AQSh konstitutsiyaviy huquqining poydevorlaridan biri hisoblanadi.

Thomas Jeffersonning prezidentlikka kirishi oldidan bo'lgan haftalarda, 1801-yil martda, so'nggi davrda ishlayotgan Federalist Kongressi 16 yangi aylana sudyalarini (1801-yilgi Sudlar Aktida) va nomi aniq bo'lmagan yangi sudyalar lavozimlarini (Organskiy Aktda) yaratdi. Adams bu lavozimlarni Federalistlar bilan to'ldirib, o'z partiyasining sudyalar ustidan nazoratini saqlab qolish va Jefferson hamda uning Respublikachilar (Demokratik-Respublikachilar) Partiyasining qonunchilik dasturini to'siqlash maqsadida harakat qildi. William Marbury, Merilenddan bo'lgan Federalistlar partiyasi yetakchisi, so'nggi tayinlanganlar orasida bo'lgani uchun (shuningdek "yarim kechada tayinlashlar" deb ataladi), u Jefferson prezident bo'lganidan oldin o'zining komissiyasini ololmagan. Prezidentlikka kirishganidan so'ng, Jefferson davlat kotibi, Jeyms Madisonga bu komissiyani berishni to'xtatishni buyurdi va Marbury Oliy suddan Madisonga amaldor bo'lishni majbur qilish uchun mandamus farmoni chiqarishni so'radi.

Marbury va uning advokati, sobiq bosh prokuror Charlz Li, imzolash va muhrlash amaliyotining o'zi bitimni yakunlaganini va taqdim etishning har qanday holatda faqat forma ekanini ta'kidlashdi. Ammo forma bo'lishiga qaramasdan, haqiqiy hujjatni olmasdan, Marbury lavozimga kirishishi mumkin emas edi. Jeffersonning dushmanligiga qaramay, sud ishni ko'rishni rozi bo'ldi va 1803-yil fevral oyidagi sessiyasida Marbury v. Madison ishini ko'rib chiqdi.

Ba'zi olimlar Marshallning bu ishda qatnashishi kerak edi-mi, degan savolni qo'ygani mavjud, chunki u Adamsning davlat kotibi sifatidagi xizmatidan (1800-1801) oldinroq xabardor edi. Albatta, keyingi sudyaviy me'yorlarga ko'ra, bu ishda chetlanishi kerak edi, ammo o'sha paytda faqat moliyaviy aloqalar sudyalarning chetlanishiga sabab bo'lar edi, xuddi Marshall o'zining Virjiniya yerlariga oid ishlarida chetlanishi kabi. Respublikachilar, har doim Marshallni tanqid qilishga shoshilib, uning ishni ko'rishga ruxsat berishining to'g'riligini hech qachon muhokama qilmaganlar.

Marbury v. Madison ishining to'g'ridan-to'g'ri ko'tarilgan masalasi kichik deb tavsiflanishi mumkin. Sud ishni ko'rib chiqqan paytda, Jeffersonning tinchlik sudi raislarini sonini kamaytirish istagi tasdiqlangan edi (va 1801-yilgi Sudlar Akti bekor qilingan edi); Marburyning asl muddatining yarmi deyarli tugagan edi; va ko'pchilik, Federalistlar va Respublikachilar ham, ishni muhokama qilishning keraksiz deb hisoblashdi. Ammo Marshall, siyosiy qiyinchiliklarga qaramay, bu ishni asosiy prinsip, ya'ni sud nazoratini (judicial review) targ'ib qilish uchun mukammal bir

imkoniyat sifatida ko'rdi, bu esa Oliy sudning konstitutsiyaviy tafsiri bo'yicha asosiy rolini mustahkamlashga yordam berdi.

XX asr boshlarida Yevropada boshqa bir model — **Kelsen modeli** shakllandi. Avstriyalik mashhur huquqshunos **Xans Kelsen** konstitutsiyani “davlatning oliy huquqiy normasi” deb e'tirof etib, uni himoya qiluvchi alohida sud organi zarurligini ilmiy asoslab berdi.

1920-yilda Avstriyada dunyodagi birinchi **Konstitutsiyaviy sud** tashkil etildi. Bu tajriba keyinchalik Germaniya, Italiya, Ispaniya, Polsha va boshqa davlatlarda qo'llanildi. Kelsen modeli bugungi kunda ko'plab mamlakatlarda konstitutsiyaviy nazoratning asosiy shakli sifatida amal qilmoqda.

Avstriya Konstitutsiyaviy sudi (nemischa: Verfassungsgerichtshof, VfGH) — dunyodagi birinchi (1920-yilda) adliya tizimining boshqa organlaridan alohida tarzda tashkil etilgan konstitutsiyaviy sud bo'lib, uning vazifasi — qonun hujjatlarining mamlakat konstitutsiyasiga muvofiqligini ko'rib chiqish va agar nomuvofiq bo'lsa, ushbu hujjatlarni haqiqiy emas deb e'lon qilishdir (ya'ni bu jihatdan u qonun chiqaruvchi vakolatga ega hisoblanadi). 1803-yildan buyon AQSh Oliy sudi bunday qarorlar qabul qiladi, biroq Avstriya Konstitutsiyaviy sudi aynan shu maqsadda maxsus tashkil etilgan birinchi organ hisoblanadi. Konstitutsiyaviy sud, shuningdek, davlat organlari o'rtasidagi ayrim nizolarni ko'rib chiqish va oliy mansabdor shaxslarga impichment qo'yish vakolatiga ham ega.

Hans (Xans) Kelsen (nemischa: Hans Kelsen; 1881-yil 11-oktyabr, Praga — 1973-yil 19-aprel, Orinda, Kaliforniya shtati) — avstriyalik-nemis huquqshunosi va faylasufi, huquq nazariyotchisi, davlat va huquq nazariyasining, xalqaro huquqning turli masalalariga bag'ishlangan 400 dan ortiq asar muallifi. U normativistik huquq maktabining yetakchi nazariyotchilaridan biri, konstitutsiyaviy sud va konstitutsiyaviy nazorat konsepsiyasining asoschisi, shuningdek, birinchi bunday sud — Avstriya Konstitutsiyaviy sudi asoschisi va sudyasi hisoblanadi.

XULOSA

Konstitutsiyaviy sudlarning paydo bo'lishi inson huquqlarini himoya qilish, hokimiyatlar bo'linishi tamoyilini amalga oshirish va konstitutsiyaning oliy kuchini ta'minlash zaruratidan kelib chiqqan. AQShdagi sudiyaviy modeldan boshlab Yevropadagi Kelsen modeli orqali bu institut dunyo miqyosida keng tarqaldi. O'zbekiston tajribasi esa mustaqil davlat sifatida milliy huquqiy tizimda konstitutsiyaviy nazoratning samarali shaklini yaratishning yorqin namunasi bo'ldi.

Bugungi kunda konstitutsiyaviy sudlar nafaqat konstitutsiyani himoya qiladi, balki jamiyatda huquqiy madaniyatni oshirish, qonun ustuvorligini mustahkamlash va adolatni ta'minlash yo'lida muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. “O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida”gi Qonun. – Toshkent: Adolat nashriyoti, 2017.
3. Kelsen, Hans. Pure Theory of Law. – Cambridge: Harvard University Press, 1967.
4. Marbury v. Madison, 5 U.S. (1 Cranch) 137 (1803). – United States Supreme Court Decision.
5. Starovoitova, E.A. Konstitutsionnoye pravo zarubejnyx stran. – Moskva: Yurayt, 2019.
6. Гаджиев, Г.А. Конституционное правосудие: теория и практика. – Москва: Норма, 2016.
7. Waldron, Jeremy. The Rule of Law and the Measure of Property. – Cambridge University Press, 2012.
8. Tikhomirov, Yu.A. Teoriya gosudarstva i prava. – Moskva: Norma, 2020.
9. Qodirov, I. O'zbekiston Respublikasida konstitutsiyaviy nazorat tizimining rivojlanishi. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2021.
10. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik / mas'ul muharrir: Z.M. Islomov. – Toshkent: TDYU, 2022.
11. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Report on Constitutional Justice. – Strasbourg, 2020.
12. Federal Constitutional Court of Germany (Bundesverfassungsgericht). The Basic Law for the Federal Republic of Germany. – Bonn, 2019.

